

HARLINGEN - GROTE KERK

De Dom van Almenum

De tegenwoordige Grote Kerk van Harlingen staat op de terp van het vroeg-middeleeuwse dorp Almenum. Deze terp is ontstaan op een natuurlijke kwelderrug. In de 12de eeuw verrees er een romaanse tufstenen kerk met toren, gewijd aan Sint Michaël, die de Dom van Almenum werd genoemd. Om welke reden deze kerk - als enige in Fryslân - de naam van Dom heeft gekregen is niet bekend. Aan de kerk is een sage verbonden. Deze verhaalt van Friezen die onder leiding van Magnus Forteman Rome voor Karel de Grote veroverden. De keizer verleende hun een aantal privileges en bepaalde vrijheidsrechten. In de Dom van Almenum zou volgens overlevering de rode, wonderdoende banier van Magnus, de Magnusvaan, zijn verborgen, die afkomstig was van Friso en aan Magnus was geschonken door Sint Willibrord. Nog in de 16de eeuw kende men de sage van het verborgen vaandel, waarvan men geloofde dat dat eens teruggevonden zou worden.

Aan het eind van de 16de eeuw werd het dorp Almenum binnen de omwalling van de snel groeiende stad Harlingen opgenomen, waarvan het ook in bestuurlijke zin onderdeel werd. De Dom was in de loop der eeuwen uitgebreid tot een tweebeukige kerk met een uitbouw aan de noordzijde. De stadsbevolking behoorde al tot de parochie van Almenum en sedertdien werd de aloude Dom van Almenum de hoofdkerk van de stad.

Bouwgeschiedenis en exterieur

In 1771 besloot het stadsbestuur de oude kerk, die bouwvallig was geworden, af te breken. De toren werd gehandhaafd. Met de bouw van de nieuwe kerk werd begonnen in 1772. Gekozen werd voor nieuwbouw in een harmonieuze stijleenheid. De kerk werd gebouwd op een grondplan van een Grieks kruis met vrij korte armen. Het werd een typisch voorbeeld van protestantse centraalbouw, een ontwikkeling binnen de protestantse kerkelijke architectuur die uit Holland afkomstig was. In de 18de eeuw ontstond de tendens de kerken monumentaler en grootser uit te voeren. Het muurwerk van het rijzige gebouw, opgetrokken van in Harlingen gebakken kleine gele steen, werd versierd met dubbele hoekpilasters in Lodewijk XVI-stijl.

Boven de grote rondboogvensters kwamen in de noordelijke en zuidelijke arm in de geveltoppen roosvensters. Elk van de gevels kreeg een ingang, aan de noord- en de zuidkant met natuurstenen pilasters, kroonlijsten en segmentvormige timpanen, aan de oostzijde met een geblokte omlijsting en een driehoekig fronton. De oostelijke gevel van de arm die voor bijruimten van de kerkruijnte is afgesloten heeft twee reeksen van drie kleinere vensters boven elkaar en in de

topgevel ook een roosvenster. In de westelijke torenmuur bevindt zich ook een ingang, in een rondbogige omlijsting.

De kerk is gebouwd naar plannen van de Harlinger houtkoopman en bouwmeester Willem Douwes. Bij het ontwerp zijn ook twee Amsterdamse architecten betrokken geweest. Een daarvan was waarschijnlijk de architect en stucwerker Jacob Otten Husly, die in elk geval heeft gewerkt aan het interieur.

Zoals opgemerkt, werd de oude romaanse tufstenen toren gehandhaafd. Deze is in vier onversneden geledingen van tufsteen opgetrokken en in de 15de eeuw verhoogd en van een ingesnoerde spits voorzien. De eerste twee geledingen zijn onversierd, de volgende twee hebben spaarvelden die bekroond worden door rondboogfriezen en de hoogste geleding heeft aan elke zijde twee rondbogige galmgaten. Bij de bouw van de nieuwe kerk werd de toren aan de zuid- en westzijde ommetseld. De hoge toren was oudtijds een belangrijk baken voor de zeevaart.

In de toren hangt een klok uit 1724 gegoten door Hendrik Kemper uit Amsterdam.

Interieur

De armen en de kruising van de kerkruimte zijn overdekt door gestukadoorde gewelven. Het weidse interieur wordt geheel gekenmerkt door een ornamentiek van lijstwerk en Dorische pilasters in stuc en is van een grootse statigheid en voornaamheid. De oostelijke arm wordt afgesloten door een iets inspringende wand, waarachter zich diverse dienstruimten bevinden. In de nisvormige ruimte voor deze wand bevinden zich het doophek, de kathedervormige preekstoel en het op een galerij geplaatste orgel. De stucversieringen zijn vervaardigd door de al genoemde Jacob Otten Husly. Doophek en preekstoel hebben een strakke en vlakke vorm. Rondom zijn de armen voorzien van doorlopende galerijen op gemarmerde zuilen en in de westelijke arm bevindt zich daarboven nog een tweede galerij, de zogenaamde weeshuiskraak, bestemd voor de kinderen van het Stadsweeshuis.

In plaats van een roosvenster bevat de westelijke muur bovenin een met stucwerk omlijste wijzerplaat. Onder de galerijen staan banken, om de binnenhoeken zijn statige herenbanken aangebracht en aan weerszijden van de preekstoel de kerkenraadsbanken. In het midden van de ruimte dienen stoelen als zitplaatsen.

Het snijwerk aan de preekstoel en het orgelfront zijn van de hand van de toen in Harlingen gevestigde beeldhouwer en houtsnijkunstenaar Johann Georg Hempel. Op de versieringen aan het orgel komen we hieronder nader terug.

Bij een restauratie van de kerk aan het eind van de jaren vijftig van de vorige eeuw heeft de inrichting de groene kleur gekregen, ook het orgelfront.

In de vloer ligt een groot aantal zerken uit de 16de, 17de en 18de eeuw, waarvan enkele bijzondere en rijk gebeeldhouwde. Ze zijn dus grotendeels afkomstig uit de vroegere kerk.

Rechts naast de preekstoel hangt een tiengebodenbord, dat vermoedelijk uit het eind van de 16de eeuw dateert.

Voor het doophek staat een modern doopvont, uitgevoerd in wit marmer.

Inwijding nieuwe kerk in 1775

De nieuwe kerk telde en telt ongeveer 1000 zitplaatsen. De officiële ingebruikname vond plaats op nieuwjaarsdag 1775. Maar liefst 3000 kerkgangers vulden het gebouw, terwijl Harlingen toen ongeveer 8000 inwoners telde (nu bijna 16000). Ds. Frederikus Piekenbroek preekte over de tekst uit Johannes 10 vers 22: “Ende het was het feest der vernieuwinge des tempels te Jeruzalem ende het was winter.” De kerk had toen nog geen orgel. Dat zou een jaar later in gebruik worden genomen.

Orgel

Het orgel werd gebouwd door Albertus Anthoni Hinsz. De bouw verliep voorspoedig: op 11 september 1775 werd de eerste pijp in het rugwerk geplaatst en op 30 april 1776 werd het orgel op feestelijke wijze in gebruik genomen met zang en andere instrumenten. De orgelkasten zijn versierd met fraai snijwerk van Johann Georg Hempel. Opvallend is in de versiering de vermenging van de rococo Lodewijk XV-motieven en het classicisme van Lodewijk XVI-elementen. De gesneden muziekinstrumenten in de consoles onder de pedaaltorens zijn geplaatst binnen rococo-ornamenten. De siervazen op de kassen zijn typisch classicistisch.

Het orgel telt 34 stemmen, verdeeld over hoofdwerk, rugwerk en pedaal. Wijzigingen en restauraties, met name in 1864 en 1938, hadden het muzikale deel van het orgel aangetast. Een vanaf 1971 in fasen uitgevoerde grootscheepse en totale restauratie van het instrument door Flentrop Orgelbouw uit Zaandam kreeg in 2011 zijn bekroning, waarbij het oorspronkelijke klankbeeld werd hersteld.

De dispositie is als volgt:

Hoofdwerk	Rugwerk	Pedaal
Gedakt 16'	Prestant 4'	Bourdon 16'
Prestant 8'	Quintadeen 8'	Prestant 8
Holpijp 8'	Holpijp 8''	Gedakt 8'
Baarpijp 8'	Scherp 3-4 sterk	Quint 6'
Octaaf 4'	Fluit 4'	Octaaf 4'
Spitsfluit 4'	Nassat 3'	Nachthoorn 2'
Quint 3'	Speelfluit 2'	Bazuin 16'
Octaaf 2'	Octaaf 2'	Trompet 8'
Woudfluit 2'	Sexquialter 2-4 sterk	Schalmey 4'
Mixtuur 4-6 sterk (bas./disc.)	Dulciaan 8'	Cornet 2'
Cornet 3 sterk (disc.)	Tremulant	
Trompet 16' (bas./disc.)		
Trompet 8'		
Voxhumana 8'		
Tremulant		
Omvang manualen C – f''' / omvang pedaal C – d'		

Literatuur:

- Karstkarel, Peter, Alle middeleeuwse kerken / Van Harlingen tot Wilhelmshafen, Leeuwarden 2007;
- Jongepier, Jan, Vijf eeuwen Friese orgelbouw / Een schoone voorraad waarlyk, Leeuwarden 2004;
- Ten Hoeve, S, Harlingen, de Grote Kerk, beschrijving t.b.v. Excursiecommissie Stichting Alde Fryske Tsjerken, 1992.
- Geschiedenis van de Dom van Almenum, uitgave van de Protestantse Gemeente te Harlingen-Midlum.

5 oktober 2019

T.E. van Popta